

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

БАКИНСКИЙ СЛАВЯНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

На правах рукописи

АЙТЕН ВИДАДИ ГЫЗЫ МАМЕДЛИ

**ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА ПЬЕС ИЛЬЯСА ЭФЕНДИЕВА
С АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКА НА РУССКИЙ**

5718.01 – Мировая литература (Русская литература)
5716.01 – Азербайджанская литература

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по филологическим наукам**

Баку – 2016

Работа выполнена в научно-исследовательской лаборатории
«Проблемы перевода» Бакинского славянского университета

**Научный
руководитель:** *доктор филологических наук, профессор*
Тельман Гамзага оглу Джафаров

**Официальные
оппоненты:** *доктор филологических наук, профессор*
Рафик Манаф оглу Новрузов

доктор филологических наук, профессор
Людмила Гаджибала гызы Самедова

Ведущая организация: Кафедры Мировой литературы и
Азербайджанской литературы
Азербайджанского государственного
педагогического университета

Защита состоится « 28 » 09 _____ 2016 года в «   »
часов на заседании Диссертационного совета Д.02.071 по защите
диссертаций на соискание ученой степени доктора наук и доктора
философии по филологическим наукам при Бакинском славянском
университете по адресу: AZ 1014, г.Баку, ул. С.Рустама, 25.

С диссертацией можно ознакомиться в библиотеке БСУ.

Автореферат разослан «   » _____ 2016 г.

Ученый секретарь
Диссертационного совета Д.02.071,
доктор философии по филологическим наукам,
доцент

Н.Р.Мугимова

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Актуальность темы. В теории и практике перевода по-прежнему наименее разработанной остается проблема переводческой интерпретации драматургического текста, хотя интерес переводоведения к вопросам адекватной передачи лексических, фразеологических, семантических единиц художественных произведений не угасает. Общеизвестно, что данные единицы в любом языке отражают особенности мышления, познания и мировосприятия народа-носителя этого языка, его культурные ценности. Особой спецификой обладают в этом плане драматургические произведения. В данной работе впервые предпринимается анализ пьес выдающегося азербайджанского драматурга Ильяса Эфендиева.

Народный писатель Азербайджана, лауреат Государственной премии республики, заслуженный деятель искусств Ильяс Магомед оглы Эфендиев внес большой вклад в развитие азербайджанской драматургии XX века, создал свой театр – «театр Ильяса Эфендиева». Показатель невероятной популярности азербайджанского драматурга – постановка 20-ти из написанных им 23-х пьес. Ставились его пьесы на театральных подмостках Москвы, Софии, Алма-Аты, Вильнюса, Стамбула, Анкары, Разграда и др. городов.

Многие драматургические произведения И.Эфендиева были переведены на различные языки мира: русский, английский, немецкий, французский, испанский, чешский, словацкий, турецкий и др. На русский язык пьесы И.Эфендиева переводили такие известные переводчики, как В.Портнов, Дж.Мамедов, Т.Калякина, А.Файко, В.Богуславский, Г.Гюльяхмедова-Мартынова, С.Марголис, Е.Агаев, Ю.Гранин, И.Печенев, К.Селимова.

Переводы пьес И.Эфендиева выполнены большей частью с подстрочников. Наряду с подлинными переводческими удачами, в них порой имеются и досадные промахи, неточности, искажающие индивидуальный авторский стиль и национальное своеобразие пьес И.Эфендиева. Переводы драматургических произведений И.Эфендиева существуют уже много десятков лет, однако богатый для исследования проблем художественного перевода материал и его научное осмысление всё ещё оставались вне поля зрения азербайджанских филологов.

Анализ переводов произведений одного из ярчайших художников слова, азербайджанского писателя и драматурга на русский язык имеет большое значение для проникновения в существо оригинала, в арсенал изобразительных средств русского языка, раскрытия его огромного потенциала, а также совершенствования теории и практики художественного перевода – одного из важнейших путей сближения и взаимообогащения культур двух народов.

Объектом исследования являются труды по теории и практике художественного перевода, русско-азербайджанским литературным взаимосвязям, исследования о творчестве выдающегося азербайджанского драматурга Ильяса Эфендиева. В качестве основного материала исследования привлечены тексты драматургических произведений И.Эфендиева в оригинале и переводах на русский язык. Среди них: «Atayevlər ailəsi» – «Семья Атаевых»; «Sən həmişə mənimləsən, yaxud Boy çiçəyi» – «Ты всегда со мной»; «Mənim günahım» – «Чья вина?»; «Məhv olmuş gündəliklər» – «Сожженные дневники»; «Mahnı dağlarda qaldı» – «Песня остается в горах»; «Qəribə oğlan» – «Станный парень».

Предметом исследования являются проблемы перевода пьес Ильяса Эфендиева на русский язык, адекватность перевода, воссоздание идейно-художественного своеобразия его драматургии, в частности, передача идейно-тематического содержания подлинника, сохранение в переводе таких важнейших компонентов стиля, как изобразительно-выразительные и фразеологические средства, слова-реалии.

Степень изученности темы. Вопросами перевода, в частности, драмы, занимались многие известные исследователи (Левый И., Лукинова М., Васева И., Пави П., Рзаев Ф., Новрузов Р., Мамедов Н., Султанова Г. и др). В азербайджанском литературоведении, в отличие от поэзии и прозы, переводу драматургии уделялось недостаточное внимание. Лишь в некоторых работах (Бабаев Г., Мирахмедова-Ализаде Д., Мамедов Н., Джарчиева И. и др.) передача на русском языке национального своеобразия азербайджанской драмы являлась предметом специального изучения. Существует и ряд работ, где речь идет о постановках пьес Ильяса Эфендиева на других языках¹.

---

¹ Белкин А. Следуя традициям (О постановках «Ты всегда со мной» в Рус. драм. театре им. С. Вургунa) // Театр, 1968, №18-20; На разных языках, в разных странах. (К 70-летию Ильяса Эфендиева) // Баку, 1984, 26 мая; На узбекской сцене. («Потерянные

Основная цель работы – изучение истории и практики переводов драматических произведений Ильяса Эфендиева на русский язык, комплексный их анализ в сопоставительном плане с точки зрения установления соответствия между текстами переводов и оригинала; выявления творческих достижений и неудач переводчиков, типов переводческих трансформаций и поиска наиболее продуктивных путей и способов перевода драматургических произведений с азербайджанского языка на русский.

Для достижения поставленной цели ставятся следующие **задачи**:

- проследить историю русских переводов драм И. Эфендиева, русских изданий;

- выявить степень адекватности переводов пьес азербайджанского драматурга на русский язык;

- определить несоответствия, вызванные индивидуальными решениями переводчика, причины неудач и промахов в воссоздании оригинала;

- рассмотреть пути передачи идейно-тематического богатства произведений драматурга, воссоздания образов, в целом, всего комплекса идейно-художественной структуры произведений;

- проанализировать степень отражения в русских переводах национального колорита, национальных характеров, созданных драматургом.

Научная новизна диссертации заключается в том, что в ней впервые проведен сравнительно-сопоставительный анализ драматических произведений Ильяса Эфендиева на примерах текстов автора в оригинале и в переводе на русский язык, ранее не являвшихся предметом специального исследования, а также дан широкий обзор

дневники») // Вышка, 1972, 26 сентября; С неслыханным успехом («Ты всегда со мной» на сцене болгарского театра) // Баку, 1967, 22 ноября; Успех спектакля (О постановке на сцене Дагестанского кумыкского театра драмы «Ты всегда со мной») // Бакинский рабочий, 1975, 18 марта; Əlizadə M. Büllür saraylar dağlır («Büllür sarayda» pyesinin Rus dram teatrında tamaşası haqqında) // Ədəbiyyat və incəsənət, 1986, 1 may; İsmayıl oğlu Atabala. Türkiyə onun şəxsində Azərbaycanı alqışladı. (ADADT-nın Türkiyədə qastrolu haqqında) // Azərbaycan müəllimi, 1990, 9-15 dekabr; Mustafayev R. «Sən həmişə mənimləsən» Razqrad səhnəsində // Abşeron, 1968, 27 iyul; Salahova A. Qardaş xalqların səhnəsində // Ədəbiyyat və incəsənət, 1986, 12 dekabr; Vəkil Ə. Qardaş xalqların səhnəsində (Yazıcının əsərlərinin SSRİ xalqları səhnəsində oynanılması haqqında) // Ədəbiyyat və incəsənət, 1974, 23 noyabr и др.

истории переводов пьес И.Эфендиева с азербайджанского языка на русский.

В работе впервые выявляются и систематизируются основные причины просчётов переводчиков и неудач при переводе драматургических произведений в целом и пьес И.Эфендиева в частности на русский язык.

Новизна работы определяется и комплексным, многоаспектным подходом к изучению избранного для анализа материала, увязыванием филологических проблем переводоведения и истории литературных связей с практикой перевода, в частности в области драматургии.

Данная работа отличается новизной и в плане методов исследования, когда анализ не ограничивается рассмотрением проблем перевода на примере отдельных пьес и их переводов, а ориентируется на исследование проблем своеобразия перевода драматургических произведений с азербайджанского языка на русский по отдельным классифицированным проблемам, многие из которых до сих пор не имеют однозначного решения.

Теоретическая значимость работы заключается в том, что она расширяет и дополняет круг проблем, посвященных художественному переводу, в частности переводам драматургических произведений с азербайджанского языка на русский. Материалы диссертации углубляют знания об истории и практике переводов пьес И.Эфендиева на русский язык, внося свою лепту в теорию художественного перевода.

Практическая ценность исследования заключается в возможности использования её новых научных данных в переводческом процессе. Выработанные в диссертации методы анализа могут быть применены на практике для оценки того или иного перевода. Материалы диссертации также могут быть использованы при чтении лекционных курсов по теории языка, теории перевода, на семинарских занятиях по теории и практике перевода.

Положения, выносимые на защиту:

1. Переводчики драматических произведений И.Эфендиева выполнили огромную и благородную работу в популяризации творчества писателя. При этом тексты переведённых пьес Ильяса Эфендиева представляют богатый материал для изучения проблем художественного перевода драматургических произведений в целом, а

также передачи индивидуального своеобразия оригинала и воссоздания самобытности творчества И.Эфендиева-драматурга в русских переводах.

2. В отличие от переводов прозы и поэзии, перевод драматургических произведений, ориентированных на сценическое воплощение, требует от переводчика ещё и особого «чувства театра», а также большой точности в воспроизведении сценической выразительности текста.

3. Целый ряд неточных переводов реалий, передачи национальной психологии и менталитета в пьесах И.Эфендиева зачастую приводили к полному искажению авторской мысли, характеристик персонажей, упрощению идейного содержания произведения.

4. При переводе ремарок в пьесах И.Эфендиева регулярны различного типа переводческие трансформации: лексические, синтаксические и локальные. Использование различных типов переводческих трансформаций авторских ремарок является строго закономерным. Но и здесь порой допускаются просчёты, снижающие уровень перевода.

5. Переводы пьес И.Эфендиева при всех явных достоинствах имеют и некоторые погрешности. Самыми широко распространёнными являются переводы фразеологизмов, которыми изобилует творчество И.Эфендиева, немотивированные купюры, а порой и излишние дополнения, а также неточность при передаче специфики языка героев, их настроения, которое призвано оказывать впечатление на читателя и т.п.

Методы исследования. Используемые в исследовании методы непосредственно зависят от решаемых задач. В основном были использованы описательный метод, методы исторического и сравнительно-сопоставительного анализа текстов оригинала и текстов перевода. При обработке материала использовалась комплексная методика интерпретации, включающая в себя также элементы филологического анализа.

Апробация исследования. Об основных положениях и результатах исследования регулярно докладывалось на заседаниях научно-исследовательской лаборатории «Проблемы перевода» Бакинского славянского университета, теоретических семинарах, проводимых в БСУ, межвузовских и международных конференциях. Кроме того, результаты исследования нашли отражение в 7 публикациях.

Структура диссертации. Работа состоит из введения, двух глав, заключения и списка использованной литературы.

СОДЕРЖАНИЕ РАБОТЫ

Во введении обосновывается актуальность исследования, говорится об объекте и предмете, о степени изученности темы, теоретической и практической значимости, формулируются цели и задачи, определяется научная новизна диссертации, устанавливаются положения, выносимые на защиту, даётся информация об апробации работы.

Первая глава диссертации называется **«Воссоздание индивидуального и национального своеобразия пьес Ильяс Эфендиева в русских переводах»** и состоит из трёх подглав. **В первой подглаве** первой главы **«История русских переводов пьес И.Эфендиева»** дан широкий экскурс в историю переводов пьес И.Эфендиева с азербайджанского языка на русский, который осуществлялся такими известными переводчиками, как Т.Калякина, В.Богуславский, И.Печенёв, В.Портнов, Е.Агаев, К.Селимова и другие.

История переводов пьес И.Эфендиева на русский язык начинается с 40-х годов XX века, когда была переведена пьеса «Вешние воды». Первый перевод был осуществлён Ю.Граниным (1948), второй – А.Файко (1950). Затем Ю.Гранин вместе с Дж.Мамедовым перевели «Семью Атаевых» (1956), которую в 1979 году повторно перевёл В.Портнов. Затем были переведены В.Богуславским, Г.Гюльяхмедовой-Мартыновой, Т.Калякиной «Ты всегда со мной» (1968), В.Портновым «Чья вина?» (1969), одна за другой - «Десятирублёвая люстра» (1979), «Верь нам» (1979), «Не могу забыть» (1979), «Песня остаётся в горах» (1979), «Сожженные дневники» (1979), «Станный парень» (1979), «Хуршудбану Натаван» (1984), «В хрустальном дворце» (1987). Эти переводы, осуществленные в 70-80-е годы XX века, способствовали широкой известности И.Эфендиева в среде русских писателей и постановке его пьес во многих городах бывшего союза.

Во второй подглаве первой главы **«Национальное своеобразие подлинника как проблема перевода»** рассматриваются вопросы национального своеобразия оригинала. Сопоставительный анализ пьес И.Эфендиева и его переводов позволяет судить о том, что неотъемлемая часть любой литературы, любого произведения – это

национальный колорит. Он нуждается в наиболее тщательном рассмотрении переводчиков. Следует отметить, что ни реалии, ни приметы исторической эпохи, ни диалектизмы и т.п. в отдельности не могут быть приняты за главных, а тем более единственных носителей национального колорита, ибо эти языковые элементы могут иметь место и в произведении, тема которой взята из жизни другого народа, то есть выступать в качестве средств стилизации. Потому и следует иметь в виду, что только совокупность составляющих, а не каждое из них в отдельности, сохраненная в переводе, дает целостное представление о национальном своеобразии переводимого произведения.

Национальный колорит, национальное своеобразие включает в себя такие понятия как национальный и индивидуальный стили. Не случайно, воссоздание в переводе национального колорита, в том числе национального и индивидуального стилей, является одним из основных критериев оценки состоятельности перевода. В конечном итоге точное воссоздание реалий способствует воссозданию и национальной специфики переводимого, и воссозданию авторского стиля.

Работая над исследованием, мы приходим к выводу, что способы перевода реалий можно классифицировать по следующей схеме: 1. транслитерация и транскрипция; 2. калька, полукалька, освоение, семантический неологизм; 3. уподобляющий перевод; 4. Контекстуальный перевод; 5. гипонимический перевод; 6. замена реалии языка оригинала на реалию языка перевода; 7. передача реалии чуждой для языка оригинала и языка перевода; 8. опущение реалии.

Третья подглава первой главы называется **«Разновидности реалий в пьесах И.Эфендиева и их воссоздание в русских переводах»**. Теоретиками перевода разработано множество концепций в связи с переводом национальных реалий, предложены различные их классификации. Опираясь на эти исследования при рассмотрении вопроса о подаче и осмыслении реалий в тексте перевода пьес И.Эфендиева, мы выявили случаи, когда переводчики, неправильно понимая отдельные выражения, допускали большие недочёты. Вот пример из пьесы «Странный парень»: «*Boy, başıma xeyir... Bu aspirant indi də aşiq olub*» переведено как «Вай, вот новости! Этот аспирант стал ашугом». Налицо неправильное прочтение оригинала. «*aşiq*» («влюбленный») превратился в «ашуга» («народный певец»).

К грубым ошибкам можно отнести следующий пример воспроизведения этнографических реалий, связанных с культурой ислама. Например, в восьмой картине третьего действия пьесы «Песня остаётся в горах» служанка дома Беюк-бека Гюльгез говорит Рахману: «Müsəlman odur ki, namaz qılsın, oruc tutsun, cin görəndə bismillah desin». В переводе: «Мусульманин – это тот, кто совершает намаз, постится на магеррам, при виде черта говорит «бисмиллах». «Oruc tutmaq» переведено как «поститься на магеррам», тогда как мусульмане пост соблюдают в святой месяц рамазан, а не в траурный месяц магеррам. Приемлемым вариантом здесь могло быть – «соблюдать пост».

Переводя географические реалии, В.Портнов не придерживается единой концепции. В одном случае он использует прием описания, в другом, где можно было также использовать этот прием, он транскрибирует. А иногда он вовсе не переводит слова, которые можно и нужно было транскрибировать. Вот несколько примеров из пьесы «Песня остается в горах» («Mahni dağlarda qaldı»): «Cıdır düzü» переводится как «поле скачек в Шуше», или же просто «поле»; «Ərimgəldi tərəsi» – «холм «Муж приехал»; «Xəzinə qayası» – «скала Сокровищ»; «Xan qızı bulağı» – «родник Хан-кызы»; «Əsgəran qalası» – «крепость Аскеран»; «Торхана meşəsi» – «лес Топханэ» или просто «лес»; «Ağa körpüsü» – «место»; «Qarabağ dağları» – «горы» и т.д.

Творчество И.Эфендиева затрагивает многие проблемы азербайджанского народа, особенно часто он обращается к проблеме Нагорного Карабаха, своей родины. Переводчику следовало бы быть более чутким в переводе названий таких географических мест, которые имеют большое значение, как для истории Азербайджана, так и для самого писателя. Сегодня эти недочёты особенно болезненно воспринимаются азербайджанским читателем.

Недочёты наблюдаем также при транскрипции говорящих имён, прозвищ, в описании мизансцен, построенных на игре слов, в попытках буквального перевода выражений, словосочетаний вместо придания слову облика, родного для языка перевода. Переводчику требуется исключительная гибкость при переводе отдельных выражений, в которых отчётливо проявляется национальный характер: специфические формы выражения любви, преданности, уверений, уважения, клятв и т.п. Здесь не существует каких-либо правил. В каждом отдельном случае должен быть свой подход.

Анализ перевода фразеологизмов, которые также часто использует И.Эфендиев, позволяет утверждать, что в большинстве случаев налицо грубейшие искажения смысла переводимого. Серьезные трудности возникают и при переводе проклятий и бранной лексики, которая так же содержит в себе религиозную терминологию. Например, устойчивое выражение – проклятие «Yurdun kor qalsın» («Семья Атаевых») переводится как «Да ослепнет твой род...». Более верный вариант – «Да опустеет твой дом».

Часто переводчики допускают неточность при передаче специфики языка героев, сути образной системы, настроения, которое призвано оказывать впечатление на читателя.

Анализируя пьесы И.Эфендиева с точки зрения способов передачи национальных реалий, мы приходим к выводу, что при соблюдении всех вышеуказанных требований к переводу переводчикам удавалось максимально приблизиться к оригиналу и создать адекватные переводы. Но фактический материал, выявленный нами при сопоставительном анализе, показал, что переводы пьес И.Эфендиева при всех достоинствах имеют и некоторые погрешности. При подготовке нового издания произведений автора необходима серьезная редакторская работа, которая позволила бы устранить имеющиеся ошибки и промахи.

Вторая глава называется «Переводческие трансформации и их влияние на адекватность перевода пьес И.Эфендиева» и состоит из двух подглав. **Первая подглава названа «Воссоздание в русских переводах идейно-художественного содержания пьес И.Эфендиева».**

Как известно, перевод художественного произведения обычно начинается с перевода его названия. К сожалению, здесь нередко наблюдаются несоответствия. Так, при переводе названия пьесы Ильяса Эфендиева «Sən həmişə mənimləsən, yaxud “Boy çiçəyi» переведено неполностью. Переводчики - театральный критик В.Богуславского, театральный режиссёр Г.Гюльяхмедова-Мартынова и известная переводчица Т.Калякина, оставили только первую часть названия – «Ты всегда со мной», опустив вторую. На наш взгляд, правильнее было бы оставить полное название – «Ты всегда со мной, или Эдельвейс», так как в пьесе часто упоминается название этого цветка и содержится очень много ассоциаций, связанных с ним. Считаем, что в данном случае переводчики должны были более

внимательно отнестись к оригиналу и найти возможность отразить в названии задуманный автором образ.

Одним из актуальных вопросов, который все чаще и чаще ставится теоретиками перевода, является вопрос о критериях в оценке художественного перевода. Подлинным критерием остается оценка перевода как искусства, независимо от того, кто оценивает: критик, редактор, рецензент или просто читатель. В процессе переводческой деятельности наблюдаются различные трансформации, они чаще всего бывают смешанного типа. Как правило, разного рода трансформации осуществляются одновременно, то есть сочетаются друг с другом – перестановка сопровождается заменой, грамматическое преобразование сопровождается лексическим.

По мнению Я.И. Рецкера, грамматические трансформации заключаются в преобразовании структуры предложения в процессе перевода в соответствии с нормами языка перевода. Трансформация может быть полной или частичной². Кроме того, в драматическом произведении характеристика героев вкладывается в уста других героев, а также дается самохарактеристика героя через речь и поступки. Потому в драме точность словоупотребления, соответствие каждого слова характеру, социальному статусу, происхождению героя играет важную функциональную роль.

Вместе с тем, в переводе встречаются искажающие смысл оригинала, неоправданные с точки зрения переводческого мастерства дополнения, иногда целыми абзацами. Например, в третьей картине первого действия исторической пьесы «Песня остаётся в горах» в трех местах есть пропуски текста, в девятой же картине третьего действия имеются добавления к диалогам героев, которые демонстрируют не адекватный перевод, а собственные домыслы переводчиков.

Одно единственное высказывание за всю пьесу Гасанали о сестре Бююк-бека: «Вэу, о sənin bacını zorla qaçırmaııb» – В.Портнов подменяет словами, который сильно искажает и принижает образы двух героев – Шахназ и Гасанали: «Ты хочешь погубить парня, а ведь его завлекла на этот путь твоя сестра. За то, что он ответил на ее любовь, ты хочешь сгноить его в тюрьме! Разве это благородно?». Шахназ в переводе выглядит как «завлекательница», а Гасанали

---

² Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика. М.: Международные отношения, 1974, с.80.

говорит слова не подходящие мужественному образу азербайджанского мужчины. Вследствие вольных добавлений переводчика в пьесе происходит трансформация образов – не воспроизводится на должном уровне национальный характер, не раскрывается богатство внутреннего мира героев.

В драме точность воспроизведения ремарок, диалогической и монологической речи героев имеет очень большое значение, так как каждый оттенок значения, утраченный при переводе того или иного ключевого слова, сказывается на передаче всего содержания произведения, верности воссоздания образов героев переводимого произведения.

Вторая подглава второй главы названа «**Герои пьес И.Эфендиева и их речь как проблема перевода**». Читая драматическое произведение, необходимо включать воображение, то есть представлять внешний облик действующих лиц, их манеру говорить, двигаться, их расположение в ходе сценического действия. Большую роль в этом процессе играют авторские ремарки. При этом надо иметь в виду особенности драматургии: отсутствие описательной речи автора, большая острота проявления конфликтных ситуаций, речь действующих лиц как единственный источник для характеристики и анализа образов персонажей. Все названные особенности нашли отражение в трактовке образов героев драм Ильяса Эфендиева.

Авторская ремарка как структурный элемент драматического произведения составляет его наибольшую специфику, имеет особую значимость для текста, и как особый вид сценического представления составной частью авторского видения и понимания произведения, которые автор выносит на суд зрителей. Но вместе с тем, авторская ремарка – это сложнейший и многоаспектный феномен, в котором, как мы полагаем, запечатлен целостный сюжет сценического произведения, отраженный в мыслях и чувствах автора и выраженный с помощью объемного языкового материала.

Неправильный перевод ремарки или же ее опущение может привести к полному изменению смысла той или иной сцены. Поэтому очень важно сохранение ремарки и, следовательно, ее верный перевод. В.Портнов часто опускает ремарки, указывающие на динамический характер реплики, связанной с определенным физическим состоянием, иногда отмечая их эмоциональную окраску. Приведем

пример из пьесы «Ты всегда со мной». Гасанзаде при последней встрече обидел Наргилю и впервые после этого звонит ей:

«Г а с а н з а д е. Наргиля...

Н а р г и л я. Да.

Г а с а н з а д е. Вы одна?

Н а р г и л я. Кому же у меня быть?»

Что может понять читатель из данного диалога? Наргиля скучающим равнодушным голосом говорит Гасанзаде, что дома одна. Такое впечатление складывается потому, что в данном диалоге переводчики опустили ремарки, показывающие чувства героев, их эмоциональное наполнение. Обратимся к оригиналу:

«Н ə s ə n z a d ə. Nargilə...

N a r g i l ə (*həyacanını boğmağa çalışaraq*). Buyurun.

Н ə s ə n z a d ə. Təksiniz?

N a r g i l ə. Bəli. (*Acıqlı halda*) Başqa kim olacaq ki?

Н ə s ə n z a d ə (*olduqça mehriban*). Dedim, bəlkə yoldaşlarınızdan-zaddan...

N a r g i l ə (*nəfəsini dərərək*). Heç kəs yoxdur».

Сопоставив оригинал с переводом, мы видим, что здесь Гасанзаде, чувствует себя виноватым и как бы оправдывается, даже на сердитый тон Наргили он отвечает «*olduqça mehriban*» - «очень вежливо». Наргиля же в свою очередь «*həyacanını boğmağa çalışaraq*» - «старается скрыть свое волнение», «*Acıqlı halda*» - «говоря сердито» и выражает сожаление «*nəfəsini dərərək*» - «вздохом». Опустив эти ремарки, переводчик не может донести до русскоязычного читателя весь спектр чувств, переживаемых героями в данной сцене.

Нужно особо подчеркнуть, что переводчики широко обращаются как к пропускам, так и к дополнениям. Здесь тоже должен строго соблюдаться принцип – не допустить, чтобы добавление как-то исказило текст, привнося в него не верные, не обоснованные и неоправданные смысловые оттенки. Зачастую переводчики своим «вторжением» в корне изменяли переводимый текст, и важные нюансы отдельных значимых эпизодов.

Одной из проблем перевода является и речь героев. Особенно это касается драматического произведения, в котором автор, как правило, выражает свой замысел посредством действующих лиц и, в первую очередь, через их речь. Порой переводчики неверно воспринимают и

передают специфику языка героев. Например, в оригинале пьесы «Ты всегда со мной» после выяснения причин перепалки Наргили с Рашидом Первый рабочий, обращаясь к Наргиле, говорит: «Ancaq onu bilin ki, Rəşid ömründə heç kəsi sizin qədər istəməyib!». В переводе читаем: «Он же любит тебя, дура».

Естественно, что переводчик обязан воссоздавать у читателя именно то впечатление, которое содержит оригинал. Друзья Рашида обращаются к Наргиле почтительно, на «вы». В переводе же мы видим, как они говорят с ней фамильярно и исключительно на «ты». В русском языке слово «дура» в некоторых случаях может и имеет ласкательное значение и для русского читателя является совершенно обычным, но для азербайджанского читателя оно содержит оскорбительный смысл. Перед нами яркий пример переводческого своеволия с привнесением чуждого национального колорита.

Мастер содержательных речевых характеристик И.Эфендиев умело строит речь своих персонажей, как в монологической, так и в диалогической форме. Поэтому переводы его пьес дают в этом смысле богатый материал для анализа. Каждый из его героев говорит свойственным ему языком. К сожалению, переводчики часто допускали неточности, нивелируя специфику речи персонажей И.Эфендиева.

Передача стилового разнообразия и индивидуальной характеристики речи персонажей – одна из труднейших задач при переводе, в особенности, в переводах драматических произведений, где акцент сделан именно на этих элементах текста.

Анализ переводов пьес И.Эфендиева показал как удаchi, так и промахи переводчиков. Совершенно очевидно, что результаты такого рода исследований могут сыграть большую роль при дальнейших переводах и подготовке новых изданий пьес И.Эфендиева на русском языке.

В **Заключении** диссертации подводятся итоги исследования.

Основные положения диссертации отражены в следующих публикациях автора:

1. К некоторым вопросам перевода на русский язык пьесы И.Эфендиева «Песня остается в горах» // «Elm və səmiyyət», БСУ, «Kitab aləmi» nəşriyyat poliqrəfiya mərkəzi, 2004, с. 139-142.

2. О некоторых смысловых искажениях в русском переводе пьесы Ильяса Эфендиева «Ты всегда со мной» // Elmi axtarıqlar məcmuəsi. («Filologiya məsələləri»nin xüsusi buraxılışı). 11 buraxılış. Bakı, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, «Nurlan», 2004, c. 224-230.

3. «Смысловые искажения вследствие купюр в переводе пьесы Ильяса Эфендиева «Ты всегда со мной» («Sən həmişə mənimləsən, yaxud «Boyu çiqəyi»») // «Tərcümə və Transmilli Proseslər» Beynəlxalq Konfransın (14-15 aprel) tezislər toplusu, Bakı, 2005, c. 247-248.

4. «Смысловые искажения вследствие купюр в переводе пьесы Ильяса Эфендиева «Ты всегда со мной» // («Sən həmişə mənimləsən, yaxud «Boyu çiqəyi»») // «Tərcümə və Transmilli Proseslər» Beynəlxalq Konfransın (14-15 aprel) tezislər toplusu, Bakı, 2005, c. 218-228.

5. О переводе реалий // ADU-nun «Elmi xəbərlər» elmi məqalələr toplusu, Bakı, 2006, №6, c. 92-95.

6. К проблемам перевода драматических произведений // Вестник Казну, серия востоковедения, №3(52), Алмата, 2010, с.77-81.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ SLAVYAN UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

AYTƏN VİDADİ QIZI MƏMMƏDLİ

**İLYAS ƏFƏNDİYEVİN PYESLƏRİNİN AZƏRBAYCAN
DİLİNDƏN RUS DİLİNƏ TƏRCÜMƏSİ PROBLEMLƏRİ**

5718.03 – Dünya ədəbiyyatı (Rus ədəbiyyatı)
5716.01 – Azərbaycan ədəbiyyatı

**Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın**

A V T O R E F E R A T I

Bakı – 2016

Dissertasiya Bakı Slavyan Universitetinin «Tərcümə problemləri»
elmi-tədqiqat laboratoriyasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: *filologiya elmləri doktoru, professor*
Telman Həmzağa oğlu Cəfərov

Rəsmi opponentlər: *filologiya elmləri doktoru, professor*
Rafiq Manaf oğlu Novruzov,

filologiya elmləri doktoru, professor
Lyudmila Hacıbala qızı Səmədova

Aparıcı təşkilat: Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Dünya ədəbiyyatı və Azərbaycan ədəbiyyatı
kafedraları

Müdafiə “___”_____ 2016-cı il saat _____-da Bakı Slavyan
Universiteti nəzdində filologiya elmləri üzrə elmlər doktoru və fəlsəfə
doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların
müdafiəsini keçirən D.02.071 Dissertasiya Şurasının iclasında
keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1014. Bakı şəh., S.Rüstəm küç., 25.

Dissertasiya ilə Bakı Slavyan Universitetinin kitabxanasında tanış
olmaq olar.

Avtoreferat “___”_____ 2016-cı il tarixində göndərilmişdir.

D.02.071 Dissertasiya Şurasının
elmi katibi, filologiya elmləri üzrə
fəlsəfə doktoru, dosent

N.R.Muqimova

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Tərcümə nəzəriyyəsində və praktikasında daha az işlənmiş problem əvvəlki kimi dramaturgiya mətnlərinin tərcüməçi tərəfindən şərhli problemi olaraq qalmaqdadır, buna baxmayaraq tərcüməşünaslığın ədəbi mətnin leksik, frazeoloji, semantik vahidlərinin düzgün və adekvat tərcüməsinə marağı heç də azalmır. Hamıya məlumdur ki, sözügedən vahidlər istənilən dildə xalqın - bu dilin daşıyıcısının düşüncə, qavrayış və dünyagörüşünün özəlliklərini, onun mədəni dəyərlərini əks etdirir. Bu mənada dramaturgiya əsərləri xüsusi özəlliyə malikdir. Hazırkı işdə ilk dəfə olaraq görkəmli Azərbaycan dramaturqu İlyas Əfəndiyevin pyeslərinin təhlili aparılır.

Azərbaycanın xalq yazıçısı, respublikanın Dövlət mükafatı laureatı, əməkdar incəsənət xadimi İlyas Məhəmməd oğlu Əfəndiyev XX əsr Azərbaycan dramaturgiyasının inkişafına böyük töhfə vermiş, öz teatrını – “İlyas Əfəndiyev teatrını” yaratmışdır. Azərbaycan dramaturqunun inanılmaz dərəcədə məşhurluğunun göstəricisi onun yazdığı 22 pyesdən 20-nin səhnələşdirilməsidir. Onun pyesləri Moskvanın, Sofiyanın, Alma-Atanın, Vilnyusun, İstanbulun, Ankaranın, Razqradın və digər şəhərlərin teatr səhnələrində tamaşaya qoyulmuşdur.

İ.Əfəndiyevin dram əsərlərinin bir çoxu dünyanın müxtəlif dillərinə: rus, ingilis, alman, fransız, ispan, çex, slovak, türk və s. dillərə tərcümə edilmişdir. İ.Əfəndiyevin pyesləri rus dilinə V.Portnov, C.Məmmədov, T.Kalyakina, A.Fayko, V.Boquslavskiy, G.Güləhmədova-Martınova, S.Marqolis, E.Ağayev, Y.Qranin, İ.Peçenyov, K.Səlimova kimi məşhur tərcüməçilər tərəfindən tərcümə olunmuşdur.

İ.Əfəndiyevin pyeslərinin böyük əksəriyyəti hərfi tərcümə olunmuşdur. Gerçək tərcüməçi müvəffəqiyyətləri ilə bərabər, onlarda bəzən İ.Əfəndiyevin pyeslərinin fərdi müəllif tərzini və milli özünəməxsusluğunu təhrif edən xoşagəlməz səhvlər də mövcuddur. İ.Əfəndiyevin dram əsərlərinin tərcüməsi artıq bir neçə onilliklər ərzində həyata keçirilməkdədir, bununla belə bədii tərcümə probleminin təhlili üçün zəngin material və onun elmi dərk edilməsi indiyə qədər Azərbaycan filoloqlarının diqqətindən kənar qalmışdır.

Ən parlaq söz ustalarından birinin, Azərbaycan yazıçısının və dramaturqunun əsərlərinin tərcüməsinin təhlili orijinalın mahiyyətinə, rus dilinin təsviri vasitələrinin arsenalına nüfuz etmək, onun böyük potensialını

aşkar etmək, eləcə də bədii tərcümənin – iki xalqın mədəniyyətinin yaxınlaşması və qarşılıqlı zənginləşməsinin ən vacib üsullarından birinin nəzəriyyə və təcrübəsinin təkmilləşdirilməsindən ötrü mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Tədqiqat obyektini bədii tərcümənin nəzəriyyəsi və praktikası, rus-Azərbaycan qarşılıqlı ədəbi əlaqələri haqqında əsərlər, görkəmli Azərbaycan dramaturqu İlyas Əfəndiyevin yaradıcılığı haqqında tədqiqatdır. Əsas tədqiqat materialı qismində İ.Əfəndiyevin dramaturgiya əsərlərinin orijinalından və rus dilinə tərcümədən mətnlər cəlb edilmişdir. Onların arasında olanlar: «Atayevlər ailəsi» – «Семья Атаевых»; «Sən həmişə mənimləsən, yaxud boy çiçəyi» – «Ты всегда со мной»; «Mənim günahım» – «Чья вина?»; «Məhv olmuş gündəliklər» – «Сожженные дневники»; «Mahnı dağlarda qaldı» – «Песня остается в горах»; «Qəribə oğlan» - «Странный парень» kimi əsərlər vardır.

Tədqiqatın predmeti İlyas Əfəndiyevin pyeslərinin rus dilinə tərcüməsi problemləri, tərcümənin adekvatlığı, onun dramaturgiyasının ideya-bədii özünəməxsusluğunun canlandırılması, xüsusən də orijinalın ideya-tematik məzmununun ötürülməsi, tərcümədə təsviri-ifadə və frazeoloji vasitələr, söz - gerçəklik kimi üslubun vacib komponentlərinin saxlanmasıdır.

Mövzunun öyrənilmə dərəcəsi. Tərcümə məsələləri ilə, ayrıca olaraq dramaların tərcüməsi ilə bir çox məşhur tədqiqatçılar (Leviy İ., Lukinova M., Vaseva İ., Pavi P., Rzayev F., Novruzov R., Məmmədov N., Sultanova G. və başqaları) məşğul olmuşlar. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında poeziya və nəsrə fərqli olaraq, dramaturgiyanın tərcüməsinə kifayət qədər diqqət yetirilməmişdir. Yalnız bir neçə tədqiqat əsərində (Babayev Q., Mirəhmədova-Əlizadə D., Mamedov N., Carçıyeva İ. və sair) Azərbaycan dramının milli xüsusiyyətlərinin rus dilində ifadə edilməsi xüsusi araşdırma predmeti olmuşdur. Həmçinin bu sırada İlyas Əfəndiyevin pyeslərinin digər dillərdə qoyuluşundan bəhs edilən bəzi əsərlər də mövcuddur³.

---

³ Белкин А. Следуя традициям (О постановках «Ты всегда со мной» в Рус. драм. театре им. С. Вургунa) // Театр, 1968, №18-20; На разных языках, в разных странах. (К 70-летию Ильеса Эфендиева) // Баку, 1984, 26 мая; На узбекской сцене. («Потерянные дневники») // Вышка, 1972, 26 сентября; С неслыханным успехом («Ты всегда со мной» на сцене болгарского театра) // Баку, 1967, 22 ноября; Успех спектакля (О постановке на сцене Дагестанского кумыкского театра драмы «Ты всегда со мной») // Бакинский рабочий, 1975, 18 марта; Əlizadə M. Büllür saraylar dağılır («Büllür sarayda» pyesinin Rus dram teatrında tamaşası haqqında) // Ədəbiyyat və incəsənət, 1986, 1 may;

İşin əsas məqsədi – İlyas Əfəndiyevin dram əsərlərinin rus dilinə tərcümə tarixinin və təcrübəsinin öyrənilməsi, onların tərcümə mətnləri ilə orijinal arasında uyğunluğun müəyyənləşdirilməsi nöqtəyi-nəzərindən qarşılıqlı müqayisə planında kompleks təhlili; tərcüməçilərin yaradıcı nailiyyətlərinin və uğursuzluqlarının, tərcümə transformasiyalarının aydınlaşdırılması və dram əsərlərinin Azərbaycan dilindən rus dilinə tərcümə edilməsi üçün daha məhsuldar yolların və vasitələrin axtarışıdır.

Qoyulmuş məqsədlərə nail olmaq üçün aşağıdakı **vəzifələr** nəzərdə tutulur:

- İ.Əfəndiyevin dram əsərlərinin rus dilinə tərcüməsinin tarixini, rus nəşrlərini izləmək;

- Azərbaycan dramaturqunun pyeslərinin rus dilinə tərcüməsinin uyğunluq səviyyəsini aşkara çıxarmaq;

- tərcüməçilərin fərdi qərarları nəticəsində əmələ gəlmiş uyğunsuzluqları, orijinalın canlandırılmasında uğursuzluqların, xəta və diqqətsizliklərin səbəbini müəyyənləşdirmək;

- dramaturq əsərlərinin ideya-tematik zənginliyinin ifadə edilməsi və ötürülməsi yollarını, obrazların canlandırılmasını, ümumiyyətlə əsərlərin ideya-bədii strukturunun tam kompleksinin nəzərdən keçirilməsi

- dramaturq tərəfindən yaradılmış milli koloritin, milli xarakterlərin rus dilinə tərcüməsində əks olunması dərəcəsini təhlil etmək.

Dissertasiyanın elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, onda lik dəfə olaraq İlyas Əfəndiyevin dram əsərlərinin müqayisəli-qarşılaşdırıcı təhlili müəllifin orijinaldakı və rus dilinə tərcümə olunmuş mətnlərinin timsalında aparılmışdır, hansı ki bu, daha öncələr xüsusi tədqiqat predmeti olmamışdır, həmçinin İ.Əfəndiyevin pyeslərinin Azərbaycan dilindən rus dilinə tərcüməsinin tarixçəsinin geniş icmalı verilmişdir.

Dissertasiya işində ilk dəfə olaraq ümumilikdə dram əsərlərinin və xüsusən də İ.Əfəndiyevin pyeslərinin rus dilinə tərcümə edilməsi zamanı tərcüməçilərin səhvlərinin və uğursuzluqlarının əsas səbəbləri aşkar edilir və sistemləşdirilir.

İsmayılqanlı Atabala. Türkiyə onun şəxsinə Azərbaycana alqışladı (ADADT-nın Türkiyədə qastrolu haqqında) // Azərbaycan müəllimi, 1990, 9-15 dekabr; Mustafayev R. «Sən həmişə mənimləsən» Rəzqrad səhnəsində // Abşeron, 1968, 27 iyul; Salahova A. Qardaş xalqların səhnəsində // Ədəbiyyat və incəsənət, 1986, 12 dekabr; Vəkil Ə. Qardaş xalqların səhnəsində (Yazıçının əsərlərinin SSRİ xalqları səhnəsində oynanılması haqqında) // Ədəbiyyat və incəsənət, 1974, 23 noyabr və s.

Elmi işin yeniliyi həmçinin təhlil üçün seçilmiş materiala kompleks, çoxaspektli yanaşma, xüsusən də dramaturgiya sahəsində tərcüməşünaslığın filoloji problemlərinin və ədəbi əlaqələrin tarixinin tərcümə praktikasına ilə əlaqələndirilməsi ilə müəyyən olunur.

Hazırkı iş eləcə də tədqiqat metodu baxımından yeniliyi ilə seçilir, belə ki, təhlil təkcə tərcümə probleminin ayrı-ayrı pyeslərin və onların tərcüməsinin təmsalında nəzərdən keçirilməsi ilə məhdudlaşmır, həmçinin dramaturgiya əsərlərinin Azərbaycan dilindən rus dilinə tərcüməsinin özünəməxsusluğu problemlərinin tədqiqatına ayrıca təsnifatlaşdırılmış problemlər üzrə diqqət yönəldir; bu problemlərdən bir çoxu indiyə kimi birmənalı həllini tapmamışdır.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, o, bədii tərcüməyə, xüsusən də dramaturgiya əsərlərinin Azərbaycan dilindən rus dilinə tərcüməyə həsr olunmuş problemlərin dairəsini genişləndirir və tamamlayır. Dissertasiyanın materialları bədii tərcümə nəzəriyyəsinə öz töhfəsini verərək, İ.Əfəndiyevin pyeslərinin rus dilinə tərcümələrinin tarixi və təcrübəsi haqqında bilikləri dərinləşdirir.

Tədqiqatın praktik dəyəri onun yeni elmi məlumatlarından tərcümə prosesində istifadə edilməsi imkanlarından ibarətdir. Tədqiqat işində işlənmiş tərcümənin təhlili metodlarını praktikada bu və ya başqa tərcümələrin qiymətləndirilməsi zamanı tətbiq etmək olar. Dissertasiyanın materiallarından həmçinin dilçilik nəzəriyyəsi, tərcümə nəzəriyyəsi üzrə mühazirə kurslarının oxunmasında və tərcümə nəzəriyyəsi və praktikasına üzrə seminar məşğələlərində istifadə oluna bilər.

Müdafiəyə aşağıdakı müddəalar təqdim edilir:

1. İ.Əfəndiyevin dram əsərlərinin tərcüməçiləri yazıcının müəllifin məşhurlaşdırılması baxımından böyük və nəcib iş görmüşdür. Bununla bərabər, İlyas Əfəndiyevin tərcümə olunmuş pyeslərinin mətnləri ümumiyyətlə dramaturgiya əsərlərinin bədii tərcüməsi probleminin öyrənilməsi, eləcə də orijinalın individual özünəməxsusluğunun çatdırılması və İ.Əfəndiyevin-dramaturqun yaradıcılığının orijinallığının rus dilinə tərcümələrdə canlandırılması üçün zəngin material təqdim edir.

2. Nəsr və poeziyanın tərcümələrindən fərqli olaraq, səhnədə təcəssüm etdirilməyə yönəlmiş dram əsərlərinin tərcüməsi tərcüməçidən həm də xüsusi “teatr hissi” və mətnin səhnə ifadəliliyinin canlandırılmasında böyük dəqiqlik tələb edir.

3. Gerçəkliklərin bir sıra düzgün olmayan tərcümələri, İ.Əfəndiyevin pyeslərində milli psixologianın və mentalitetin düzgün şəkildə ötürülmə-

məsi çox zaman müəllifin fikrinin, personajların səciyyələndirilməsinin tamamilə təhrif olunmasına, əsərin ideya məzmununun bəsitləşdirilməsinə gətirib çıxarmışdır.

4. İ.Əfəndiyevin pyeslərində remarkaların (müəllif qeydlərinin) tərcüməsi zamanı müxtəlif növ tərcümə dəyişkənliklərinə: leksik, sintaktik və yerli transformasiyalara müntəzəm olaraq rast gəlinir. Müəllif qeydlərinin tərcümə transformasiyalarının müxtəlif növlərindən istifadə edilməsi tamamilə qanunauyğundur. Lakin burda da bəzən tərcümənin səviyyəsini aşağı salan səhvlərə və nöqsanlara yol verilir.

5. İ.Əfəndiyevin pyeslərinin tərcümələrində aydın dəyərlərlə birlikdə nöqsanlar və səhvlər də mövcuddur. Ən geniş yayılanlar İ.Əfəndiyevin yaradıcılığını zənginləşdirən frazeologizmlərin tərcüməsi, əsaslandırılmamış ixtisarlara, arabir işə lüzumsuz əlavələrlə müşayiət olunan oxucuda təəssürat yaratmaq məqsədi güdən qəhrəmanların dilinin, əhval-ruhiyyəsinin özəlliyinin ötürülməsində qeyri-dəqiqlik və s.

Tədqiqat metodları. İstifadə olunan və tədqiq edilən metodlar bir-başına olaraq həll olunan məsələlərdən asılıdır. Dissertasiya işində əsasən təsviri metoddan, orijinal mətnlərin və tərcümə mətnlərinin tarixi və müqayisəli-qarşıqlı tutuşdurma təhlili metodlarından istifadə olunmuşdur. Materialın işlənməsi zamanı özündə o cümlədən filoloji təhlil elementlərini ehtiva edən kompleks təfsir metodikasından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın aprobasiyası. Tədqiqatın əsas vəziyyəti və nəticələri barəsində müntəzəm olaraq Bakı Slavyan Universitetinin “Tərcümə problemləri” elmi-tədqiqat laboratoriyasının iclaslarında, BSU-da keçirilən nəzəri seminarlarda, ali məktəblər arası və beynəlxalq konfranslarda müntəzəm olaraq məruzə edilmişdir. Bundan başqa, tədqiqatın nəticələri 6 nəşrdə öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın strukturu. İş girişdən, iki fəsildən, xülasədən və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

İŞİN MƏZMUNU

Girişdə tədqiqatın aktuallığı əsaslandırılır, obyekt və predmet haqqında, mövzunun öyrənilmə səviyyəsi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti barəsində bəhs edilir, məqsəd və vəzifələr formalaşdırılır, dissertasiyanın elmi yeniliyi müəyyənləşdirilir, müdafiəyə çıxarılan mövqə təsbit olunur və işin aprobasiyası haqqında məlumat verilir.

Dissertasiyanın birinci fəslı «İlyas Əfəndiyevin pyeslərinin fərdi və milli özünəməxsusluğunun rus dilindəki tərcümələrdə əks olunması» adlanır və üç yarımfəsildən ibarətdir. «**İ.Əfəndiyevin pyeslərinin rus dilinə tərcüməsinin tarixi**» adlı **birinci yarımfəsildə** İ.Əfəndiyevin pyeslərinin Azərbaycan dilindən rus dilinə tərcüməsinin tarixinə ekskursiya edilir; bu tərcümələr T.Kalyakin, V.Boquslavskiy, İ.Peçenyov, V.Portnov, E.Ağayev, K.Səlimova və başqaları kimi olduqca tanınmış tərcüməçilər tərəfindən həyata keçirilmişdir.

İ.Əfəndiyevin pyeslərinin rus dilinə tərcüməsinin tarixi XX əsrin 40-cı illərindən başlanır, o zaman «Bahar suları» pyesi tərcümə edilmişdir. İlk tərcümə Y.Qranin (1948), ikinci tərcümə isə A.Fayko (1950) tərəfindən həyata keçirilmişdir. Daha sonra Y.Qranin C.Məmmədovla birlikdə «Atayevlər ailəsi» pyesini (1956) tərcümə etmişdir, bu pyes 1979-cu ildə V.Portnov tərəfindən təkrar olaraq tərcümə edilmişdir. Sonralar V.Boquslavskiy, G.Güləhmədova-Martınova, T.Kalyakin tərəfindən «Sən həmişə mənimləsən» (1968), V.Portnov tərəfindən - «Mənim günahım» (1969), bir birin ardınca - «On mənatlıq lüstr» (1979), «Bizə inan» (1979), «Unuda bilmirəm» (1979), «Mahnı dağlarda qaldı» (1979), «Qəribə oğlan» (1979), «Məhv olmuş gündəliklər» (1979), «Xurşidbanu Natəvan» (1984), «Büllür sarayda» (1987) pyesləri tərcümə edilmişdir. XX əsrin 70-80-ci illərində həyata keçirilmiş bu tərcümələr rus yazıçıları arasında İlyas Əfəndiyevə daha məşhur etmişdir və onun pyeslərinin keçmiş ittifaqın bir çox şəhərlərində tamaşaya qoyulmasına səbəb olmuşdur.

Birinci fəslin «**Orijinalın milli özünəməxsusluğu tərcümə problemi kimi**» adlı **ikinci yarımfəsildə** orijinalın milli özünəməxsusluğu məsələləri nəzərdən keçirilir. İ.Əfəndiyevin pyeslərinin və onların tərcüməsinin müqayisəli təhlili belə bir mülahizə yürütməyə imkan verir ki, istənilən ədəbiyyatın, istənilən bir əsərin ayrılmaz tərkib hissəsi – onun milli koloritidir. Tərcüməçi onu daha ətraflı şəkildə nəzərdən keçirməlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, nə tarixi dövrün reallıqları, nə onun əlamətləri, nə də ki dialektizmlər və s. ayrı-ayrılıqda milli koloritin başlıca, xüsusən də yeganə daşıyıcısı kimi qəbul edilə bilməz, çünki bu dil elementləri mövzusu başqa xalqın həyatından götürülmüş əsərlərdə də mövcud ola bilər, yəni təqlid vasitəsi kimi çıxış edə bilər. Buna görə də nəzərə almaq lazımdır ki, tərcümədə saxlanılmış ayrı-ayrı elementlər deyil, yalnız onların cəmi tərcümə olunan əsərin milli özünəməxsusluğu haqqında bütöv təsəvvür yaradır.

Milli kolorit, milli özünəməxsusluq özündə milli və fərdi tərzlər kimi anlayışları cəmləşdirir. Təsədüfi deyildir ki, tərcümədə milli koloritin, o

cümlədən milli və individual tərzlərin yenidən canlandırılması tərcümənin zənginliyinin qiymətləndirilməsində əsas meyarlardan biridir. Yekun nəticədə gerçəkliklərin dəqiq canlandırılması həm də tərcümə olunan əsərin milli özəlliyinin canlandırılmasına və müəllif tərzinin yenidən yaradılmasına səbəb olur.

Tədqiqat üzərində işləyərək biz belə bir nəticəyə gəlirik ki, gerçək əsərlərin tərcüməsi üsullarını aşağıdakı sxem üzrə təsnifatlaşdırmaq olar: 1. transliterasiya və transkripsiya; 2. kalka (surətçıxarma), yarımalka, mə-nimsəmə, semantik neologizm; 3. bənzədici tərcümə; 4. kontekstual tərcümə; 5. hiponimik tərcümə; 6. orijinalın dilinin reallıqlarının tərcümə dilinin reallıqları ilə əvəzlənməsi; 7. orijinalın dili və tərcümə dili üçün yad olan reallıqların ifadə edilməsi; 8. reallıqların buraxılması.

Birinci fəslin **üçüncü yarım fəslə «İ.Əfəndiyevin pyeslərində realiyaların müxtəlifliyi və onların rus dilindəki tərcümələrdə əks olunması»** adlanır. Tərcümə nəzəriyyəçiləri tərəfindən milli gerçəkliklərin tərcüməsi ilə əlaqədar çoxsaylı konsepsiyalar işlənib hazırlanmış, onların müxtəlif cür təsnifatı təklif edilmişdir. Bu tədqiqatlara əsaslanaraq biz İ.Əfəndiyevin pyeslərinin tərcüməsinin mətnində hadisələrin verilməsi və dərk olunması haqqında məsələləri nəzərdən keçirərkən biz tərcüməçilərin ayrı-ayrı ifadələri düzgün başa düşməyərək böyük səhvlər buraxdıqları halları aşkar etdik. Məsələn, «Qəribə oğlan» pyesindən nümunə. «Boy, başıma xeyir... Bu aspirant indi də aşıq olub» ifadəsi «Vay, xəbərə bax! Bu aspirant aşıq olub» kimi tərcümə edilmişdir. Orijinalın düzgün şəkildə oxunmaması aydın şəkildə görünür. «Aşıq» («vurulmuş, sevən») sözü «aşiq»a çevrilmişdir.

Kobud səhvlərə İslam mədəniyyəti ilə əlaqədar etnoqrafik nümunələrin canlandırılmasına dair aşağıdakı nümunəni göstərmək olar. Məsələn, «Mahnı dağlarda qaldı» pyesinin üçüncü pərdəsinin səkkizinci şəkildə Böyük-bəyin evinin qulluqçusu Gülgəz Rəhməna deyir: «Müsəlman odur ki, namaz qılsın, oruc tutsun, cin görəndə bismillah desin». Tərcümədə: «Müsəlman odur ki, namaz qılsın, məhərrəm ayında oruc tutsun, cin görəndə bismillah desin». «Oruc tutmaq» «məhərrəmdə oruc tutmaq» kimi tərcümə olunmuşdur, hansı ki müsəlmanlar orucu matəm saxlanılan məhərrəm ayında deyil, müqəddəs Ramazan ayında tuturlar. Burada qəbul edilən variant «oruc tutmaq» ola bilərdi.

Coğrafi nümunələri tərcümə edərkən V.Portnov vahid konsepsiyaya sadıq qalmır. Bir halda o təsvir üsulundan istifadə edir, digər bir vəziyyətdə isə eyni üsuldan istifadə etmək mümkün olduğu halda transkripsiyaya

üstünlük verir, bəzən isə o, transkripsiya oluna bilinən və olunmalı sözləri heç tərcümə etmir. «Mahni dağlarda qaldı» pyesindən bəzi misallar: «Cıdır düzü» «Şuşada cıdır meydanı», yaxud sadəcə «meydan» kimi tərcümə olunur; «Ərimgəldi tərəsi» – «Муж приехал» tərəsi; «Xəzinə qayası» – «скала Сокровищ»; «Хан qızı bulağı» – «родник Хан-кызы»; «Əsgəran qalası» – «крепость Аскеран»; «Торхана meşəsi» – «лес Топханэ» yaxud sadəcə «лес»; «Ağa körpüsü» – «место»; «Qarabağ dağları» – «горы» və s kimi tərcümə edilmişdir.

İ.Əfəndiyevin yaradıcılığı Azərbaycan xalqının bir çox problemlərinə toxunur, xüsusən də o, tez-tez öz vətəni Dağlıq Qarabağın problemlərinə müraciət edir. Tərcüməçinin həm Azərbaycan tarixi, həm də yazıcının özü üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən belə coğrafi məkanların adlarının tərcüməsində daha həssas və diqqətli olması yaxşı olardı. Bugün həmin «xətalar» Azərbaycan oxucusu tərəfindən xüsusi ağırlıqla dərk edilir.

Xətalara və səhvlərə eləcə də danışan isimlərin, ləqəblərin transkripsiyasında, söz oyunu əsasında qoyulmuş səhnə mizanının təsvirində, söz tərcümə dili üçün doğma olan zahiri görünüş vermək əvəzinə ifadələrin, söz birləşmələrinin hərfi tərcüməsinə cəhdlərdə müşahidə edirik. Tərcüməçidən milli xarakterin aydın şəkildə təzahür etdiyi ayrı-ayrı ifadələrin: məhəbbət, sevginin, sədəqətin, əminliyin, hörmətin, ləyaqətin ifadəsinin xüsusi formalarının tərcüməsində müstəsna məharət və çeviklik tələb olunur. Burada hər-hansı qayda mövcud deyildir. Hər bir ayrıca halda özünün fərdi yanaşması olmalıdır.

İ.Əfəndiyevin də tez-tez istifadə etdiyi frazeologizmlərin tərcüməsinin təhili təsdiqləməyə imkan verir ki, bir çox hallarda tərcümə olunan mətnin mənası açıq-aydın şəkildə təhrif olunur. Özündə həm də dini terminologiyaya ehtiva edən lənətlərin və söyüşlərin, nalayiq sözlərin tərcüməsi zamanı da ciddi çətinliklər üzə çıxır. Məsələn üçün, «Yurdun kor qalsın» («Atayevlər ailəsi») lənətinin sabit ifadəsi «Да ослепнет твой род...» kimi tərcümə olunur. Daha düzgün variant isə – «Да опустеет твой дом» (Yurdun boş qalsın)dur.

Çox zaman tərcüməçilər qəhrəmanın dilinin özəlliyini, obrazlı sistemin mahiyyətini, oxucuda təəssürat yaratmaq məqsədi güdən əhval-ruhiyyənin ötürülməsi zamanı qeyri-dəqiqliklərə yol verirlər.

İ.Əfəndiyevin pyeslərini milli gerçəkliklərin və nümunələrin ötürülməsi üsulları baxımından təhlil edərək, biz belə bir qənaətə gəlirik ki, yuxarıda göstərilən bütün tələblərə əməl edilməsi şərti ilə tərcüməçilər orijinala maksimum dərəcə yaxınlaşa və adekvat tərcümələr yarada bilməzlər.

İkinci fəsil «Tərcümə transformasiyaları və onların İ.Əfəndiyevin pyeslərinin tərcüməsinin adekvatlığına təsiri» adlanır və iki yarım fəsildən ibarətdir. İkinci fəslin birinci yarım fəsli «**İ.Əfəndiyevin pyeslərinin ideya-bədii məzmununun rus dilinə tərcümələrdə əks olunması**» adlanır.

Məlum olduğu kimi, bədii əsərin tərcüməsi adətən onun adının tərcüməsindən başlanır. Təəssüf ki, burda da tez-tez uyğunsuzluqlar müşahidə olunur. Belə ki, İlyas Əfəndiyevin «Sən həmişə mənimləsən, yaxud «Boy çiçəyi» pyesinin adı tam şəkildə tərcümə edilməmişdir. Tərcüməçilər – teatr tənqidçisi V.Boquslavskiy, tetr rejissoru G.Gül-əhmədova-Martinova və tərcüməçi T.Kalyakina, yalnız birinci hissəni – «Sən həmişə mənimləsən» adı hissəni saxlamışlar. Bizim fikrimizcə tam adın - «Ты всегда со мной, или Эдельвейс» şəklində saxlanılması daha doğru olardı, çünki pyesdə bu çiçəyin adı tez-tez xatırlanır və bu çiçəklə əlaqədar olan həddən artıq çoxlu assosiasiyalar mövcud idi. Hesab edirik ki, bu halda tərcüməçilər orijinal daha diqqətlə yanaşmalı və adda müəllif tərəfindən düşünülmüş obrazın əks etdirilməsi imkanlarını axtarıb tapanmalı idilər.

Tərcümə nəzəriyyəçiləri tərəfindən getdikcə daha çox qoyulan aktual suallardan biri bədii tərcümənin qiymətləndirilməsində meyarlar haqqında məsələdir. Kimin: tənqidçinin, redaktorun, rəyçinin və yaxud adi oxucunun qiymətləndirilməsindən asılı olmayaraq, tərcümənin qiymətləndirilməsində əsl və gerçək meyar məharət və bacarıqdır. Tərcümə fəaliyyəti prosesində fərqli transformasiyalar və keçidlər müşahidə olunur, onlar daha çox qarışıq növlü olurlar. Bir qayda olaraq müxtəlif növ transformasiyalar eyni zamanda həyata keçirilir, yəni bir-biri ilə uyğunlaşdırılır – yerinin dəyişdirilməsi əvəzləmə ilə müşayiət olunur, qrammatik şəklə dəyişdirilməsini isə leksik dəyişmələr izləyir.

Y.İ.Reçkerin fikrincə, qrammatik transformasiyalar tərcümə dilinin normalarına müvafiq olaraq, cümlənin quruluşunun tərcümə prosesində yeni şəkllə salınmasından ibarətdir. Transformasiya tam və yaxud qismən ola bilər⁴. Bundan başqa, dram əsərlərində qəhrəmanların xarakteri digər qəhrəmanların dili ilə təqdim edilir, eləcə də qəhrəmanın özünü səciyələndirməsi danışığı və hərəkətləri ilə verilir. Buna görə də dramda

---

⁴ Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика. М.: Международные отношения, 1974, с.80.

sözlərdən istifadənin dəqiqliyi, hər bir sözün xarakterə, sosial statusa, qəhrəmanın əslinə uyğunluğu vacib funksional rol oynayır.

Bununla bərabər, tərcümədə bəzən bütöv abzaslarla orijinalın mənasını təhrif edən, tərcümə bacarığı və məharəti nöqtəyi-nəzərindən əsaslandırılmamış əlavələrə rast gəlinir. Məsələn, «Mahnı dağlarda qaldı» pyesinin birinci pərdəsinin üçüncü şəklində üç yerdə mətn buraxılmışdır, üçüncü pərdənin doqquzuncu şəklində isə qəhrəmanların dialoquna əlavə edilmişdir, bu isə düzgün və adekvat tərcüməni deyil, V.Portnovun öz xəyallarını nümayiş etdirir.

Bütün pyes boyu Həsənəlinin Böyük-bəyin bacısı haqqında yeganə fikrini : «Bəy, o sənin bacını zorla qaçırmayıb» – tərcüməçi monoloqla əvəz edir ki, bu da iki qəhrəmanın – Şahnazın və Həsənəlinin obrazlarını ciddi şəkildə təhrif edir və alçaldır: « Ты хочешь погубить парня, а ведь его завлекла на этот путь твоя сестра. За то, что он ответил на ее любовь, ты хочешь сгноить его в тюрьме! Разве это благородно?». Şahnaz tərcümədə “yoldan çıxaran, tovlayan” kimi görünür, Həsənəli isə Azərbaycan kişininin mərd obrazına yaraşmayan sözlər danışır. Tərcüməçinin özbaşına etdiyi əlavələrin nəticəsində pyesdə obrazların transformasiyası baş verir – milli xarakter lazımı səviyyədə ifadə olunmur, qəhrəmanların daxili dünyasının zənginliyi isə açılmır.

Dramlarda qeydlərin, qəhrəmanların dialoq və monoloq nitqlərinin canlandırılmasının və ifadəsinin dəqiqliyi çox böyük əhəmiyyət kəsb edir, belə ki bu və digər əsas sözün tərcüməsində itirilmiş hər bir məna çaları əsərin bütöv məzmununun çatdırılmasında, tərcümə edilən əsərin qəhrəman obrazlarının düzgün canlandırılmasında öz təsirini göstərir və əks olunur.

İkinci fəslin **ikinci yarımfəsl** «**İ.Əfəndiyevin pyeslərinin qəhrəmanları və onların nitqi tərcümə problemi kimi**» adlandırılmışdır. Dram əsərini oxuyarkən öz təsəvvürünü işə salmaq, yəni iştirakçıların zahiri görünüşünü, onların danışmaq, hərəkət etmək tərzini, səhnə hərəkətində mövqelərini təsəvvür etmək lazımdır. Bu işdə müəllif qeydləri böyük rol oynayır. Eyni zamanda, dramaturgiyanın xüsusiyyətlərini: müəllifin təsviri nitqinin olmamasını, münaqişə və ziddiyyət vəziyyətlərinin təzahürünün ciddi kəskinliyini, iştirak edən şəxslərin nitqi və danışmalarını personajların obrazının səciyyələndirilməsi və təhlili üçün yeganə mənbə kimi nəzərə almaq lazımdır. Qeyd olunan bütün xüsusiyyətlər İlyas Əfəndiyevin dramlarının qəhrəman obrazlarının izahında öz əksini tapmışdır.

Beləliklə, müəllif qeydi dramatik mətnin struktur elementi kimi onun daha çox səciyyəvi xüsusiyyətlərini təşkil edir, dramatik mətn üçün xüsusi

əhəmiyyətə malikdir. Və mətnin səhnədə təqdimatının xüsusi növü kimi burda müəllifin baxışı və əsərin dərk edilməsi mətnin tərkib hissəsi kimi mövcuddur, hansı ki müəllif bunu tamaşaçıların mühakiməsinə buraxır. Lakin eyni zamanda müəllif qeydi – bu, ən mürəkkəb və çoxaspektli fenomendir və biz hesab edirik ki, onda müəllifin fikirləri və hissələrində əks olunmuş və böyük həcmli dil materialı vasitəsilə ifadə edilmiş səhnə əsərinin bütöv süjeti təcəssüm etdirilmişdir.

Qeydlərin yanlış tərcüməsi və yaxud buraxılması bu və ya digər səhnənin mənasının tam şəkildə dəyişməsinə gətirib çıxara bilər. Buna görə də qeydlərin və nəticə etibarilə onun düzgün tərcüməsinin saxlanması çox vacibdir. Tərcüməçilər tez-tez, bəzən replikaların emosional çalarını qeyd edərək müəyyən fiziki vəziyyətlə əlaqədar olan replikaların dinamik xarakterinə işarə edən qeydləri buraxırlar, hansı ki bəzi hallarda bu çalar dialoqdan anlaşılmır, lakin vacibdir. «Sən həmişə mənimləsən, yaxud «Boy çiçəyi» misal gətirək. Həsənzadə sonuncu görüş zamanı Nargilənin xətrinə dəymişdir və bundan sonra birinci dəfə ona zəng edir:

«Г а с а н з а д е. Н а р г и л я . . .

Н а р г и л я . Да.

Г а с а н з а д е. Вы одна?

Н а р г и л я . Кому же у меня быть?»

Oxucu bu dialoqdan nə anlaya bilər? Yalnız onu başa düşə bilər ki, Nargilə evdə təkdir. Bundan başqa: kədərli, bir-birinə tamamilə laqeyd olan insalar söhbət edir. Belə bir təəssürat ona görə yaranır ki, bu dialoqda tərcüməçilər qəhrəmanların hissələrini, onların emosional çalarını göstərən qeydləri buraxmışlar. Orijinala müraciət edək:

«Н ə с ə н з а д ə. Н а р г и л ə . . .

Н а р г и л ə (*həyacanını boğmağa çalışaraq*). Buyurun.

Н ə с ə н з а д ə. Тəksiniz?

Н а р г и л ə. Bəli. (*Acıqlı halda*) Başqa kim olacaq ki?

Н ə с ə н з а д ə (*olduqça məhriban*). Dedim, bəlkə yoldaşlarımızdan-zaddan. . .

Н а р г и л ə (*nəfəsini dərərək*). Heç kəs yoxdur».

Orijinalı tərcümə ilə müqayisə edərək görürük ki, burda Həsənzadə özünü günahkar hesab edir və sanki özünə haqq qazandıрмаğa çalışır, hətta Nargilənin acıqlı tonuna «*olduqça məhriban*» - «*очень вежливо*» cavab verir. Nargilə isə öz növbəsində «*acıqlı danışaraq*» - «*говоря сердито*» «*öz həyacanını boğmağa çalışır*»- «*старается скрыть свое волнение*» və öz məyusluğunu «*nəfəsini dərərək*» - «*вздохом*» ifadə edir. Bu qeydləri

buraxaraq, tərcüməçilər rusdilli oxuculara qəhrəmanlar tərəfindən həmin səhnədə yaşanan hissələrin bütün çalarlarını çatdırma bilmir.

Xüsusən vurğulamaq lazımdır ki, tərcüməçilər həm buraxılmalara, həm də əlavələrə geniş miqyasda müraciət edirlər. Burada da müəyyən prinsip olmalıdır - əlavənin mətn üçün yad motivlər gətirərək onu hansısa formada təhrif etməsinə yol verməmək. Lakin tərcüməçilər bəzən öz "müdaxiləsi" ilə tərcümə edilən mətni, ayrı-ayrı mühüm epizodların inceliklərini dəyişdirmişdir.

Tərcümə problemlərindən biri də qəhrəmanların nitqidir. Bu, xüsusən də müəllifin bir qayda olaraq öz düşüncələrini iştirak edən şəxslər və ilk növbədə onların nitqi vasitəsilə ifadə etdiyi dram əsərlərinə aiddir. Bəzən tərcüməçilər qəhrəmanların dilinin özəlliklərini düzgün qavramır və onları yanlış şəkildə çatdırırlar. Məsələn, «Sən həmişə mənimləsən yaxud "Boş çiçəyi» pyesinin orijinalında Nargilənin Rəşidlə davasının səbəblərini aydınlaşdırdıqdan sonra Birinci fəhlə Nargiləyə müraciət edərək deyir: «Ancaq onu bil ki, Rəşid ömründə heç kəsi sizin qədər istəməyib!» Tərcümədə oxuyuruq: «Он же любит тебя, дура».

Biz anlayırıq ki, tərcüməçi oxucuda məhz orijinalın əmələ gətirdiyi təəssüratı yaratmalıdır. Rəşidin dostları Nargiləyə hörmətlə, «siz» deyərək müraciət edirlər. Tərcümədə isə onlar onunla tanış kimi danışır və "sən" deyərək müraciət edilir. Rus dilində «дура» sözü bəzi hallarda bəlkə də nəvaziş mənasına malikdir və rus oxucusu üçün tamamilə adi hesab olunur, lakin Azərbaycan oxucusu üçün bu söz yalnız təhqirdən ibarətdir. Qarşımızda milli koloritə yad elementin əlavə edilməsi ilə tərcüməçi özbaşınalığının açıq-aydın təmsali dayanır.

Dolğun və mənalı monoloq və dialoqların ustası İ.Əfəndiyev öz personajlarının nitqini həm monoloq, həm də dialoq formasında məharətlə qurur. Buna görə də onun pyeslərinin tərcüməsi təhlil üçün zəngin material verir. Onun qəhrəmanlarından hər biri özünəməxsus dillə danışır. Məhz bu hallarda tərcüməçilər ən çox yanlışlıqlara yol verərək İ.Əfəndiyevin personajlarının nitqinin özəlliyinə xələl gətirirlər.

Personajların tərz müxtəlifliyinin və nitqinin individual səciyyəviliyinin çatdırılması – tərcümə, xüsusən də dram əsərlərinin tərcüməsi zamanı ən çətin vəzifələrdən biridir, hansı ki burada mətnin məhz bu elementləri nəzərə çatdırılır.

İ.Əfəndiyevin pyeslərinin tərcümələrinin təhlili tərcüməçilərin həm uğurlarını həm də nöqsanlarını göstərir. Təməmilə aydındır ki, bu cür

təhqiqatların nəticələri I.Efendiyevin pyeslərinin gələcək tərcümələri üçün və rus dilində nəşrlərinin hazırlanması zamanı çox böyük rol oynaya bilər.

Dissertasiyanın **xülasəsində** tədqiqatın yekunları haqqında nəticə çıxarılır.

Dissertasiyanın əsas müddəaları müəllifin aşağıda qeyd olunan məqalələrdə öz əksini tapmışdır:

1. К некоторым вопросам перевода на русский язык пьесы И.Эфендиева «Песня остается в горах» // «Elm və səmiyyə», БСУ, «Kitab aləmi» nəşriyyat poliqrafiya mərkəzi, 2004, с. 139-142.

2. О некоторых смысловых искажениях в русском переводе пьесы Ильяса Эфендиева «Ты всегда со мной» // Elmi axtarışlar məcmuəsi. («Filologiya məsələləri»nin xüsusi buraxılışı). 11 buraxılış. Bakı, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, «Nurlan», 2004, с. 224-230.

3. «Смысловые искажения вследствие купюр в переводе пьесы Ильяса Эфендиева «Ты всегда со мной» («Sən həmişə mənimləsən, уахуд «Boу çіçəyi»)» // «Тərcümə və Transmilli Proseslər» Beynəlxalq Konfransın (14-15 aprel) tezislər toplusu, Bakı, 2005, с. 247-248.

4. «Смысловые искажения вследствие купюр в переводе пьесы Ильяса Эфендиева «Ты всегда со мной» // («Sən həmişə mənimləsən, уахуд «Boу çіçəyi»)» // «Тərcümə və Transmilli Proseslər» Beynəlxalq Konfransın (14-15 aprel) tezislər toplusu, Bakı, 2005, с. 218-228.

5. О переводе реалий // ADU-nun «Elmi xəbərlər» elmi məqalələr toplusu, Bakı, 2006, №6, с. 92-95.

6. К проблемам перевода драматических произведений // Вестник Казну, серия востоковедения, №3(52), Алмата, 2010, с.77-81.

**Translation problems of Ilyas Efendiyev's plays
from Azerbaijani into Russian**

SUMMARY

Dissertation consists of an introduction, two chapters, conclusion and a list of references.

The introduction deals with the urgency of the topic, its current level of knowledge, the object and subject of the work, its main purpose and tasks, the theoretical and practical significance as well as arguments of a dissertation to be defended.

The first chapter, entitled «Reproducing individual and national singularity of plays by Ilyas Efendiyev in Russian translations», consists of three subchapters. In the first subchapter a broad overview of translation history of plays by Ilyas Efendiyev from Azerbaijani into Russian is given. The second subchapter is mainly theoretical and deals with issues of national singularity of the original text as the problem of translation. It also gives classification of realias playing important role in creation of national flavour. The third subchapter is practical and aimed to give on the basis of big material a detailed analysis of national realias from the original text and their reproduction in Russian translation.

The second chapter of the dissertation, entitled «Translatory transformations and their influence on the adequacy of translation of plays by Ilyas Efendiyev», consists of two subchapters. The first subchapter deals with the problem of reproducing of the message and focus of plays by Ilyas Efendiyev in Russian translations. Special consideration is given to practical analysis of translations of the plays. In second subchapter rendering problems of personages' speech in Russian are studied.

In the conclusion the main results of the research are summarized.

Çapa imzalanıb: 26.08.2016.
Format: 60x84 1/16. Tiraj: 100.

«Mütərcim» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi
Bakı, Rəsul Rza küç., 125
tel./fəks 596 21 44
e-mail: mutarjim@mail.ru

